

KISS MARGIT RITA:

MILYEN VÁROST, MILYEN TERET?

Manuel Castells és a francia városszociológia néhány aspektusa

Franciaországban talán a 70-es években bontakoztak ki a legjobban az urbanizációs folyamatokat és jelenségeket érintő viták. Jelen rövid írásomban a két legnevesebb városszociológus, Manuel CASTELLS és Henri LEFEBVRE legjellegzetesebb megközelítését ismertetem, az előbbiét kissé részletesebben.

Az urbanizációt, a városrendezést, a városfejlődést két szempontból lehet megközelíteni: egyrészt a „*társadalmi gyakorlat*”, az urbánus mozgalmak, mozgások, a társadalom tagjainak aktív részvétele felől, másrészt az *urbanisztikai tervezés*, a szakemberek állami úton történt beavatkozása felől. Az előző megközelítés a konfliktushelyzeteket igyekszik feltárni és azokra választ adni, az utóbbi az urbanizációs folyamatok kizárólagos technikai kérdéseire vonatkozik, és magát a technikai fejlődést szolgálja. H. LEFEBVRE a technikai forradalom lelkes hirdetőjeként üdvözölte az urbanizációt, M. CASTELLS viszont „a térbeli formák társadalmi termelésének” nevezte azt, szerinte „a város és a vidék megkülönböztetése nem más, mint a társadalmi szerveződés különböző térbeli formáinak elismerése.”¹ Eszerint a földrajzi térség, a tér, a város formálódása a társadalmi szerveződés eredménye és nem egy önmagában való fejlődési folyamat következménye lenne. Ezzel szemben H. LEFEBVRE úgy véli, hogy „az urbánus társadalom alatt az iparosodásból született forma értendő (...): feltételezhetjük a *társadalom teljes urbanizálódását* (kiemelés KMR) (...). A gazdasági fejlődés, az iparosodás egyidőben ok és felsőbbrendű értelemmé lett: hatásukat kiterjesztik a területek egészére, régiókra, nemzetekre, földrészekre.”² E szemlélet szerint az okk és felsőbbrendű értelemmé változott gazdasági fejlődés és iparosodás célul tűzi ki a társadalom teljes urbanizálódását, nemcsak nemzeti, hanem nemzetközi viszonylatban is, a tér modernizálását, a rurális, a régi, a hagyományos megszüntetését. Feladat, melyre a társadalmi mozgalmakat elemző és azokat szolgáló városszociológia aligha vállalkozna.

Továbbmenve, H. LEFEBVRE az urbánus társadalmat az emberiség megmentőjének, az iparosodás hálás következményének tartja, mely a következő térbeli formát ölti: „Az urbánus egy tiszta forma, a szimultanizáció, a találkozások, az összejövetelek helye, (...) minden tartalmat (tárgyakat, dolgokat, embereket, helyzeteket) magába foglal: *centralizál* (kiemelés KMR) (termelő módokat, különböző termelési viszonyokat, állami döntéseket).”³ A központosítási folyamat urbánus központja a városközpont, amelyben M. CASTELLS szerint a döntési folyamatok végbe mennek, s ez jelzi a fejlett ipari társadalmak *technokratizálódását*. A nagyvárosok központjai mindinkább az igazgatás és az információ funkcióit szolgálják, nappali népességük magas, ezzel szemben lakónépességük alacsony.⁴ Ohatatlanul felmerül a kérdés, annak ellenére, hogy nem áll módunkban itt válaszolni: az urbanizációs fejlődés automatikusan maga után von-e bizonyos központosítási folyamatokat (termelőeszközök, intézmények, infrastruktúra és társadalmi rétegek szegregációja), és a technokratizálódás veszélyével jár-e? Milyen ideológiát szolgál ez az urbanizáció? P. H. CHOMBART DE LAUWE az ellen a várostervezési ideológia ellen emel hangot, amely a központnak alapvetően *integrációs* szerepet szán.⁵ Ebben az irányban haladnak J. P. GARNIER és D. GOLDSCHMIDT fejtegetései is: „A városközpontokban (a régi és az új településeken) az, amit ugyanakkor megtermelnek és fogyasztásra is ajánlanak, az: a *szociabilitás*.”⁶ (kiemelés KMR) Azt állítják, hogy a központosítás elve és szimbólumrendszere a társadalmi szabályozást hivatottak

szolgálni, s ez megakadályozza a szegényebb rétegeket abban, hogy életkörülményeik *kollektív öntudatára* ébredhessenek, hiszen a központ a „közösségi ideál” képében jelenik meg.

Nem állíthatjuk tehát azt, hogy létezne egy önmagában való technikai fejlődés vagy urbanizációs folyamat, hiszen minden térbeli beavatkozás, túl a gazdasági érdekeken, bizonyos társadalmi rétegek érdekeit szolgálja, más társadalmi rétegek rovására. Jó példa erre az igencsak centralizált francia állam nagy Adminisztrációjának, a „Ville de Paris”-nak egy nagyszabású rehabilitációs és renovációs terve, melyet „Párizs visszahódításának” nevezett el. 1955 és 70 között a népies, szegények lakta központi területek épületeit lerombolták, lakosságát a külvárosok felé szorították ki. M. CASTELLS véleménye szerint ez az urbanizáció nem a leromlott lakásállomány felújítását szolgálta, hanem a társadalmi rétegek összetételének megváltoztatását, azaz felcserélését: a jobboldali kormány választóit szándékozta centralizálni az urbánus térben, és elűzni onnan a baloldali, a többségében algériai származású vendégmunkásokat. A térséget ily módon elektorális célokra foglalta el, „hódította vissza”.⁷

„A lakás, a munkaerő újtermelésének egyik legfontosabb eleme” (kiemelés KMR) állítja M. CASTELLS.⁸ A lakás egyrészt a gazdasági rendszer egészében elfoglalt helye által jellemezhető, másrészt úgy, mint egy specifikus jellegű termék. Termék abban az értelemben, hogy a „lakástulajdonos”, a „társtulajdonos”, a „bérló”, a „lakó”, a „cím nélküli” lakás státusz nem más, mint a *társadalmi javak elosztási rendszerének* következménye. Párizs példáján az alábbi lakástipológiát készítette el:

	koncentrált	szétosztott		
individuális	Másodfokú agglomeráció	II.	III.	Külvárosi kertes házak
kollektív	Városközpont	I.	IV.	Új lakótelepek

Az I. számú lakástípus a városközpontban, térben koncentrált épületekben található, kollektív tulajdonú. Az *elit*, a „hivatalos” személyek lakhelye. Ők azok, akik anyagilag képesek biztosítani a restauráció és renováció költségeit: az itt lakók ideológiája azt a büszkeséget tükrözi, amelyet a fogyasztás területén elértek, hiszen a térség központjának urai lehetnek ők.

A II. számú lakástípus a másodfokú agglomerációban, térben koncentrált épületekben található, személyes tulajdonú. Ez a terület rurális és félig-rurális környezetben helyezkedik el. Lakói a *szociális újraelosztás* révén jutottak ehhez a lakástípushoz, a közlekedési viszonyok jók és közvetlenek a központi városrészrel. Az itt lakók mindenképp a lakáskörülmények praktikus oldalát veszik figyelembe, felsőbbrendűnek érzik magukat a rossz körülmények között élőkkel szemben, ahonnan származtak, és áhitatosan tekintenek a vidéki lakás felé.

A III. számú lakástípust a *külvárosi kertes házak* alkotják, amelyek jórészt a két világháború között épültek és személyes tulajdonúak. A telekárak itt még ma is igen magasak, és a lakosság társadalmi hovatartozásában meglehetősen összetett. Ez a lakástípus bölcsességet, biztonságot, bezártságot és a nyugdíjas élet perspektíváját sugallja.

A IV. számú lakástípushoz a városszéli *új lakótelepek* tartoznak, melyeket térben szétosztottan építettek, s ezek kollektív tulajdonúak. Állami támogatással, kényszerből épültek, s a proletár bevándorló lakók szintén kényszerből foglalták el ezeket a lakásokat, miután kiszorultak a városközpontból. E lakástípusnak nincs semmiféle fogyasztói szimbóluma-ideológiája.

A lakás szimbólumot, jelt, társadalmi beolvadást jelent, „de mindenneelőtt a lakás egy előregyártott környezet, az általános gazdasági-társadalmi folyamat terméke, melynek elfoglalása a *társadalmi újraelosztás törvényei* szerint (kiemelés KMR) megy végbe.”⁹ A *párizsi agglomeráció központjában* található a tercier szektor fő elemei, az egész országot átfogó igazgatási szervek, az infrastruktúra és a szolgáltatások magas szintje. Ezután következik egy *urbánus zóna*, egy ipari egységeket tömörítő övezet, majd ezt egy *szuburbánus gyűrű* veszi körül, s a térség *vonzáskörzeteivel* folytatódik. A párizsi agglomeráció másodfokú agglomerációjának lehet nevezni a rurális-urbánus zóna nagyobb városainak körzetét. Ennek ellenére Párizs esetében nem lehet

beszélni egy zoning-rendszer kialakulásáról, állítja M. CASTELLS, hanem egy *népies keleti* és egy *felsőbb rétegek lakta nyugati Párizsról*.¹⁰

A város, az urbánus tér azonban nem szűkíthető le csupán a lakáskérdésre. A neves városszociológus szerint a lakás a munkaerő újratermelésének egyik legfontosabb eleme, de ettől tovább haladva azt állítja, hogy maga az urbánus rendszer nem más, mint a munkaerő újratermelésének térbeli egységén belül, a társadalmi struktúra specifikus kifejeződése. Az itt végbemenő folyamatok mindenekelőtt gazdasági eredetűek, de ugyanakkor politikaiak és ideológiaiak is. „Hipotézisünk az, hogy a fejlett kapitalista társadalmakban a tér struktúráját a *munkaerő egy-szerű és kibővített újratermelése határozza meg* (kiemelés KMR); az úgynevezett urbánus gyakorlatok a társadalmi struktúra egészét érintik.”¹¹

A strukturált urbánus térben négy elem hatását és egymásrahatását különbözteti meg.¹²

1. A *Termelést* (T) – A javak, szolgáltatások, információk és termelői tevékenységek egységét. (Ipar, Hivatalok)
2. A *Fogyasztást* (F) – A termék társadalmi, individuális és kollektív elsajátításának megfelelő tevékenységek egységét. (Lakóhely, Szociális Intézmények)
3. A *Cserét* (Cs) – A T és az F között kialakult cserefolyamatot egyrészt, másrészt a T-n és az F-en belüli folyamatokat. (Közlekedés, Kereskedelem)
4. Az *Igazgatást* (I) – A T – F – Cs. közötti kapcsolat szabályozási folyamatát. (Tanácsi Igazgatás, Város- és Településfejlesztési Terv)

Nincs módomban e rövid tanulmányban elemezni az itt leírt folyamatok lényegét, csupán jelzem, hogy e négy elem kombinálásával fel lehet térképezni egy adott település vagy egy adott térség szerkezetét és struktúráját is. E komplex kutatási módszer alkalmazása során nem kerülhetjük el az urbánus gyakorlat, az urbánus politika kérdéseinek megvilágítását sem. A *társadalmi gyakorlat* a társadalompolitika segítségével feltárható, s itt előbukkan a *hatalom* kérdése is, mint a társadalmi gyakorlat szerves része. A fejlett kapitalista francia társadalomban ezt a fogalmat N. POULANTZAS, néhai társadalompolitikai szociológus így írta le: „A politikát a társadalmi osztályok ellentéte határozza meg. A hatalom egy osztály vagy egy osztály frakciójának képességét jelenti ahhoz, hogy mennyire tudja megvalósítani saját objektív érdekeit más, vagy ellentétes osztályok érdekeivel szemben.”¹³

M. CASTELLS nyíltan kijelenti: „Minden szociológiai elemzés politikai folyamattal foglalkozik. A társadalomtudomány területén történt kutatások legtöbb kudarca azért van, mert bár feltárják a strukturális törvényeket, de a *társadalmi mozgalmakat és a politikai intézmények működését* (kiemelés KMR) csupán a „múlta” és a „jövőre” vonatkozóan érintik. Így van ez az urbánus struktúra elemzésénél is. Mielőtt magát a politikai folyamatot objektíven vizsgálánk, elemeznünk kell a társadalmi struktúrát; ahhoz, hogy megértsük a proletariátus politikai harcát, ki kell bognunk a kapitalista termelési mód struktúráját, felfedni annak antagonisztikus törvényeit (...).

Az urbánus probléma szociológiai analizálásának központi kérdése az *urbánus politika* (kiemelés KMR), – a jelzett folyamat specifikusan „urbánus” megnyilvánulása, egészen az osztályharcig, és következésképpen a *politikai beavatkozásig* (kiemelés KMR), (az Államapparátus közbelépéséig) –: ez tárgya, központja és tétje a politikai harcnak.”¹⁴ Az adott társadalmi viszonyoknak megfelelően, M. CASTELLS az urbánust a politikával azonosítja, ezt a tételt más kutatások is igazolták Franciaországban.

„A városszociológia tematikájának fejlődése is ezen az úton halad, ahogy az *urbánus problémák nyíltan politikai problémákká válnak* (kiemelés KMR): ahogy az ellentmondások mindinkább felszínre törnek, ahogy a fogyasztói társadalomban az osztályelnyomás mind jobban világossá lesz, és ahogy a társadalmi egyenlőtlenségeket kezdik egyre inkább természetesnek tekinteni.”¹⁵ Más kutatások arra az eredményre jutottak, hogy az urbanizáción keresztül a politika beavatkozik a termelési viszonyokba is. P. KUKAWA – CH. MINGASSON – CH. ROING grenoble-i kutatócsoportja 17 Rhone-Alpes-i városban végzett felmérést a tervezési folyamatról (a gazdasági tevékenységet, az urbánus struktúrát, a társadalmi csoportok összetételét és a helyi politikai döntéshozatali folyamatot vizsgálva): „A közösségi intézmény beavatkozása az urbanizációs folyamatba úgy jelentkezik, mint a *politikai szféra intervenciója a gazdasági szférába* (kiemelés KMR). Továbbmenve, például egy Agglomerációs Urbanista Ügynökség létrehozása egyidőben je-

lent *gazdasági* (kiemelés KMR) (tervezés-rendezés), *politikai* (kiemelés KMR) (az agglomeráció kapcsolatainak intézményesítése), és *ideológiai* (kiemelés KMR) (technokratikus ideológia hirdetésével) beavatkozást is.”¹⁶

Hasonló eredményre jutott A. COTTEREAU kutatásai nyomán: „Az urbánus planifikáció azt jelenti, hogy a *politika* (kiemelés KMR) beavatkozik a *gazdaság* (kiemelés KMR) területére, hogy ezúton oldja meg a kapitalista urbanizáció bizonyos ellentéteit, nevezetesen az urbánus média-tárgyak kollektivizálásával. A kapitalista urbanizáció ellentmondásainak forrása a fogyasztási ingatlan-tárgyak *szocializálódása* (kiemelés KMR) és a *média-tárgyak* (használati érték, melynek egységét más használati érték által meghatározott anyagiak létrejötté jellemez) töredékes elsajátítása közötti ellentét.”¹⁷ B. POUPARD La Rochelle városa tanulmányozásakor megállapítja, hogy amikor urbanizációs folyamat megy végbe, három társadalmi csoport érdekei ütköznek: a helyi igazgatás felelőseié, a technikusoké és a használó-fogyasztó tömegeké, akik mindannyian politikai szervezetekhez tartoznak. „Nem a döntési folyamat körülményei okozzák a problémát, hanem az a tény, hogy a döntés már előre megtörtént, és hogy mindezt néhány ember tartja kézben.”¹⁸

Az urbanizációs tervezés politika is egyben, célja pedig az, hogy beavatkozzon a gazdaságba. Ezen nem a termelési, hanem a fogyasztási szférát lehet érteni. Az urbánus gyakorlat, az urbánus-civil társadalom egyik alapvető problémája még az emberi kapcsolatok „szociabilizálása” úgy, mint a tartós fogyasztási cikkek szocializálása, azaz a társadalmi egyenlőtlenségek elfedése egy olyan „semlegesítő” ideológia által, mely a tömegek és a mindennapi ember hétköznapi életének problémáit, ezek mennyiségi jellegét minőségivé igyekszik átváltani. Ezt a problematikát is csak megemlítjük, nincs módunkban részletesebben kifejteni. De térjünk vissza M. CASTELLS elméletéhez, és a hatalom kérdéséhez: „Amennyiben a társadalmi gyakorlatban a *hatalom* (kiemelés KMR) gyakorlása és az *urbánus* (kiemelés KMR) folyamatok fedik egymást, kétféle módon közelíthetjük meg az urbánus politika kérdését, attól függően, hogy melyik témával óhajtunk foglalkozni. Azt szeretnénk-e kimutatni, hogy milyen összetételű a *társadalmi struktúra* (kiemelés KMR), vagy azt, hogy a *társadalmi gyakorlatok* (kiemelés KMR) hogyan valósulnak meg. Azt, hogy milyen módon változnak át különböző elemek viszonyaikban egymáshoz a társadalmi formáció logikája szerint, vagy azt, hogy milyen a társadalmi formáció átváltozási folyamata az osztályharc perspektívájában.”¹⁹ Az urbánus planifikáció az első megoldást, a társadalmi gyakorlatok, a társadalmi mozgalmak a második megoldást választják.

Azonban a társadalmi gyakorlatnak is megvan az önigazoló ideológiája a francia kapitalista valóságban, ezt a fiatal, katalán származású városszociológus következőképpen fogalmazza meg: „A társadalmi gyakorlat ideológiája, ennek hatása a térség szervezésére úgy jelenik meg, mintha a társadalmi szervezés folyamata maga az urbánus struktúra kódexe lenne, a mítoszok egysége. (...) A társadalmi gyakorlat megteremti ideológiáját az urbánus struktúra formáin és ritmusain át, így jönnek létre a közvetítések, az urbánus szimbólumok. (...) Az általános ideológiák kisugárzása, továbbítása és befogadása térbeli formaként, ez alkotja az urbánus szimbólumot.”²⁰ Ebben az értelmezésben a társadalmi gyakorlatok az állami beavatkozásokat jelentik és nem a társadalmi mozgalmakat, az urbánus harcokat. „Az urbánus társadalmi mozgalmak és nem a tervezés intézményei azok, amelyek a város változásának és innovációjának valódi forrásai.”²¹ De egy másik kontinens példáján megállapítja: „1970 szeptemberében, a Népi Egység választási győzelmevel, a chilei népi mozgalom a *forradalmi harcot és az intézményes politikai harcot kombinálva*, (kiemelés KMR) egy, talán döntő jelentőségű éket hasított a chilei burzsoázia hatalmának rendszerében.”²² M. CASTELLS elismeri tehát, hogy a baloldal hatalomátvétele után, mely a dél-amerikai ország esetében elektorális úton történt (bár erőszakos módon ért véget), létezik intézményes jellegű politikai harc, a városi mozgalmakkal párhuzamosan. Ez a gyakorlat és elmélet kétségtelenül gazdagabb, mint például a tisztán technikai eszközökben gondolkodó urbanizációs szemlélet, melynek eminens képviselője a francia városszociológia nagy öregje, Henri LEFEBVRE: „A társadalmi gyakorlat, hogy globalizáljon, hogy túllépjen saját értelmetlenségén, a szintézist követeli meg. Valóban, a planifikációval, a programációval az *ipari gyakorlat* (kiemelés KMR) elérkezett egy magasfokú érthetőségi és hatékonysági szinthez. Az *urbánus gyakorlat* ezt akarja követni.”²³ Vajon miért értelmetlen a társadalmi gyakorlat, azért, mert az ipar a technika következtében érthetővé és hatékonyvá vált? A társadalmi mozgalmak és a szocialista várostervezés

képes túllépni a gazdasági korlátok szabta hatékonysági mércén. A probléma itt az, hogy az urbánus gyakorlat mindig is követte az iparosodás gyakorlatát, technokratikus, önmagáért való racionalitással, de a gazdasági és politikai célokon túl kevés társadalmi, közösségi és emberi értékkel tudott csak szolgálni. Figyelman kívül hagyja a társadalmi és az emberi kapcsolatok alakulását, a tér technikai eszközökkel való deformálását éri el csupán, melynek negatív hatásai vannak a természeti vagy a tradicionális környezetétől elszakadt ember mindennapi életére. A technikai-modern-urbánus környezet eltünteti a társadalmi ellentétek egészséges kibontakozását, lelassítja, vagy éppen ellenkezőleg, felgyorsítja egészen az erőszakig a társadalmi mozgásokat, amennyiben ezek nem tudnak urbánus társadalmi mozgalmakká szerveződni.

Úgy vélem, hogy ezzel szemben a szocialista társadalmi gyakorlat képes elkerülni a régi városi társadalmi környezet lerombolását, egy új urbánus tér csupán voluntarista eszközökkel való felépítését. Újat csak a régivel harmónikus kötődéssel lehet tartósan létrehozni úgy, hogy ennek a társadalmi struktúra és a tér szerkezete ne szenvedje kárát. A hetvenes évek Magyarországon SZELENYI IVÁN nem „urbánus”, hanem „társadalmi tervezésről” beszélt: „A társadalmi tervezés” elsősorban nem valamiféle morális-humánus elem bevitelét jelenti a tervezés komplexusára, hanem azon belül a társadalmi érdekviszonyokkal való számvetést biztosítja. (...) Aligha nyílik szociológus előtt érdekfeszítőbb feladat, mint éppen annak kimutatása, hogy a technikai érvek mögött miként zajlik le a társadalmi érdekek harca, s végső soron milyen mechanizmusokon keresztül formálja a társadalmi struktúra a tervezett folyamatokat.”²⁴ A fejlett kapitalista francia társadalom viszonyai között az urbánus-politikai konfliktushelyzetek a hatalom kérdésével függenek szorosan össze. A szocialista társadalmakban ezt a kérdést felválthatja az érdekellentétek kérdése; hogy ez mennyire függ össze a politikai hatalom kérdésével, ebbe a fejtegetésbe most nem megyek bele, és nem az írás rövidsége miatt. Csupán annyit jegyzek meg, hogy az államosított termelőeszközök és az intézményrendszer képviselőinek nem gazdasági indíttatása lehetővé teszi azt, hogy itt a „hatalmi harc” belső és nem külső harccá váljék, azaz, a politikai ellenfél nem ellenség, hanem partner legyen.

A szocialista társadalomban kialakulhat a társadalmi mozgalmak és a társadalmi tervezés olyan ötvözete, amely nem kifejezetten gazdasági érdekek által meghatározott, s így nem tisztán „urbánus gyakorlat”, hanem mindinkább társadalmi, helyi és osztálytársadalmi gyakorlattá válik.

Tanulmányomat Sergeroza RURBANO cikkéből egy idézettel fejezem be: milyen várost, milyen teret képzelt el, a múltból kiindulva?²⁵ „Városunk, amely a szocializmusba való átmenet városa lesz (...) nem lesz „urbanizált” a technokraták és a bürokraták által, mert az utcák, a terek és a lakók nem fognak megfelelni többé sem a tőke, sem a presztízs követelményeinek. De életünk már „emberivé” fog válni, a nem-elidegenedett értékek találkozásának és kicserélődésének helye lesz, a minőségi értékeké, szemben a piac és a presztízs mennyiségi értékeivel. És akkor már nem lesz szükségünk sem egy osztályhatalom által tervezettnek lenni, mely a termelés szolgálatában áll, sem egy politikai hatalom önigazoló ideológiája által urbanizáltnak lenni. A mindennapi élet küzdelmeinek előrehaladott szakaszában egy folyamatos harcra térünk majd át olyan elnyomó intézményekkel szemben, mint az iskola, az egészségügy, az igazságszolgáltatás, a tömegkommunikáció, a kutatás, a hadsereg, a rendőrség, az Egyház és mint a család is, de mindezekelőtt a nagy-adminisztrációk. Városunk nem fog többé teljesen függeni a termeléstől, hiszen nem fogja szolgálni az önmagában való „technikai és tudományos” fejlődést, mert ezeknek a városoknak munkái és ezeknek a falusi közösségeknek parasztjai talán a föld egész térségében, a saját lakásuk, a saját adminisztrációik, a saját közlekedési eszközeik, a saját intézményeik és szolgáltatásaik építői lesznek, mert a munka és a tőke közötti ellentét ettől kezdve meg fog szűnni létezni.” Ime a francia hetvenes évek végén a szovjet huszas évek konstruktivista, urbanista és dézurbanista vitáinak egy, de nem megkésett visszhangja.

IRODALOMJEGYZÉK

BERTAUX, D. 1970: Nouvelles perspectives sur la mobilité sociale. (A társadalmi mobilitás új perspektívái), VIII. Szociológiai Világkongresszus, Várna.

- CASTELLS, M. 1973: La question urbaine (Az urbánus kérdés), Maspero. 1973: Luttés urbaines (Városi harcok), Maspero.
- CHOMBARD DE LAUWE, P. H. 1965: Des hommes et des villes (Az emberek és a városok) Payot.
- COTTEREAU, A. 1974: Les débats de la planification urbaine dans l'Agglomération parisienne (Viták a várostervezésről a párizsi agglomeráció kapcsán), Sociologie du Travail.
- DELORS, J. 1974: Pour une politique sociale des Agglomérations (Az agglomerációk szociális politikájáért). Échange et Projets, 2. sz.
- DUBEDOUT, M. H. 1974: „La politique urbaine” (Az urbánus politika). Metropolis, juin.
- GARNIER, J.P. – GOLDSCHMIDT, D. 1978: „La comédie urbaine ou la cité sans classe” (Az urbánus komédia, vagy az osztály nélküli város). Maspero.
- GEORGE, P. 1971: L'environnement (A környezet), PUF, Que sais-je?
- HELLER Á. 1972: Elmélet és gyakorlat a szükségletek szempontjából. Valóság, 4. sz.
- HELLER Á. 1978: La théorie des besoins chez Marx (A szükségletek elmélete Marxnál), Coll. 10/18.
- KISS M. R. 1977: Ville, pouvoir et inégalités sociales dans les sociétés post-capitaliste: la ségrégation urbaine à Budapest (EHESS).
- KISS M. R. 1978: Logement face à la production, étude de cas de Budapest, capitale d'une société post-capitaliste (Univ. Paris VIII.)
- KISS M. R. 1982: Pour une vie communautaire: forme de vie et besoins humains non-aliénés, étude de cas de Budapest... (Univ. Paris VII.)
- KOPP, A. 1975: Changer la vie, changer la ville. (Megváltoztatni az életet, megváltoztatni a várost.) Coll. 10/18. – 1967: Ville et révolution (Város és forradalom), Anthropolos.
- KUKAWKA, P. 1969: Recherche sur la structure de pouvoir local au milieu urbain (Kutatás a helyi hatalom struktúrájáról az urbánus környezetben). CERAEAT, juil. Univ. de Grenoble.
- LEDROUT, R. 1968: Sociologie urbaine (Városszociológia). PUF.
- LEFEBVRE, H. 1970: La révolution urbaine (Az urbánus forradalom). Gallimard.
- POUPARD, B. 1970: Contribution à une sociologie de la politique urbaine (Adalék a várospolitika szociológiájához). Ministère de l'Équipement et du Logement.
- POULANTZAS, N. 1968: Pouvoir politique et classes sociales de l'État capitaliste (A kapitalista állam politikai hatalma és a társadalmi osztályok). Maspero, I.–II.
- RURBANO, S. 1978: Quelle ville, quel espace? (Milyen várost, milyen teret?). Rouge, 826.
- SZELÉNYI I. 1972: Településszerkezet és városstruktúra. Kézirat.

JEGYZETEK

1. CASTELLS, M. 1973: La question urbaine. Maspero, p. 32.
2. LEFEBVRE, H. 1970: La révolution urbaine. Gallimard p. 7, 8, 10.
3. LEFEBVRE, H. u.o. p. 15, 60, 61.
4. CASTELLS, M. u.o. p. 289.
5. CHOMBART DE LAUWE, P. H. 1965: Des hommes et des villes. Payot.
6. GARNIER, J. P. – GOLDSCHMIDT, D. 1978: La comédie urbaine ou la cité sans classe. Maspero, p. 171 és 177.
7. CASTELLS, M. u.o. p. 380, 387.
8. CASTELLS, M. u.o. p. 194.
9. CASTELLS, M. u.o. p. 217.
10. CASTELLS, M. u.o. p. 44–56.
11. CASTELLS, M. u.o. p. 298.
12. CASTELLS, M. p. 166.
13. POULANTZAS, N. 1968: Pouvoir politique et classes sociales de l'État capitaliste. Maspero.
14. CASTELLS, M. u.o. p. 307.
15. CASTELLS, M. u.o. p. 308.
16. Recherche sur la structure de pouvoir local au milieu urbain. CERAEAT, Univ. de Grenoble, juil. 1969.

17. COTTEREAU, A. 1970: Les débats de la planification urbaine dans l'agglom. parisienne. Sociologie du Travail, n. 4.
18. POUPARD, B. 1970: Contribution à une sociologie de la politique urbaine, Ministère de l'Équipement et du Logement.
19. CASTELLS, M. u.o. p. 327.
20. CASTELLS, M. u.o. p. 274, 276, 277.
21. CASTELLS, M. 1973: Lutttes urbaines Maspero, p. 19.
22. CASTELLS, M. u.o. p. 99.
23. LEFEBVRE, H. u.o. p. 82.
24. SZELÉNYI I. 1972: Településrendszer és városstruktúra. Kézirat, p. 37. és 29.
25. R Urbano, S. 1978. Quelle ville, quel espace? Rouge, n. 826, dec. 26.